ТУРК РУНИК ЁЗУВЛАРИДА ЎЗАРО ҲАМЖИҲАТЛИК МАСАЛАЛАРИ

Насриддин Назаров
Тошкент Архитектура қурилиш институти профессори
Фалсафа фанлари доктори

АННОТАЦИЯ

Мақолада Турк рунологияси ҳисобланган ёзма манба – Ўрхун-Енисей ёдгорликларидаги тарихий ҳикматлар, уларнинг ўзаро ҳамжиҳатликни таъминлашдаги ўрни масалаларига эътибор қаратилади. Ўрхун-Енисей ёзма ёдгорликлари тилшунослик фани билан бир қаторда тарихий маълумотларни мужассамлаштирганлиги билан аҳамиятлидир. Ушбу битиктошлар турк ҳоқонлиги даврининг муайян хронологик даврини ўз ичига олганлиги ушбу мақолада ўзининг ифодасини топган. Шунингдек, Турк рунологияси ҳисобланган Ўрхун-Енисей тошбитикларини ўрганишда туркология фани, унинг туркий тадқиқотлар ривожидаги роли тадқиқ этилади. Тошбитиклардаги ҳикматларнинг бугунги кунда ҳам маънавий ғоявий тарбия манбаи эканлиги масалалари таҳлил этилади.

Калит сўзлар: Турк рунологияси, Ўрхун-Енисей ёдгорликлари, битиктошлар, тарихий тараққиёт, маънавият, ғоя, ҳамжиҳатлик, туркология, ватанпарварлик.

ISSUES OF INTERACTION IN TURKISH RUNICAL WRITINGS

Nasriddin Nazarov
Professor of Tashkent Institute of Architecture and Construction
Doctor of Philosophy

ABSTRACT

The article focuses on the historical sources of the Orkhon-Yenisei monuments, a written source on Turkish runology, and their role in ensuring mutual understanding. The Orkhon-Yenisei written monuments are important in that they incorporate historical information as well as linguistics. The fact that these inscriptions cover a certain chronological period of the Turkish Khanate is reflected in this article. Also, the science of Turkology and its role in the development of Turkish studies will be studied in the study of the Orkhon-Yenisei inscriptions, which are considered Turkish

runology. The issues of the wisdom of the Toshbitiks are still a source of spiritual and ideological education today.

Keywords: Turkish runology, Orkhon-Yenisei monuments, inscriptions, historical development, spirituality, idea, solidarity, Turkology, patriotism.

КИРИШ

Ўзаро ҳамжиҳатликни таъминлаш тарихий тараққиёт давомида доимо етакчилар ҳамда зиёлиларнинг диққат эътиборида бўлиб келганлиги манбалардан маълум. Хусусан, Турк рунологияси ҳисобланган Ўрхун-Енисей ёзма ёдгорликларида ўз аксини топган VII-асрнинг охири ва VIII-асрнинг бошларида Култегин, Билга ҳоқон, Қутлуғ Элтериш ҳоқонлар бирлик ва ҳамжиҳатликни таъминлашга йўналтирилган фаолиятлари эътиборни тортади. Ёзувларда қадимги туркларнинг маданий турмуш даражаси, адабий имкониятлари, тарихий воқеъалар инъикоси, тафаккур кенгликлари ифодаланганлиги билан диққатни жалб этади. Қадимги турклар сиёсий бирлигининг етакчилари Билга ҳоқон ёдгорлиги (732 йил) ва унинг укаси Култегин ёдгорлиги (735 йил) (Кошо-Цайдам ёзувлари) ва шунингдек, маслаҳатчи Тонюқуққа аталган ёзув (716 йилдан кейин яратилган)ларда даврнинг тарихий воқеалари силсиласини ўзида ифодалаб, турк баҳодирлари жасоратли фаолиятларининг акс этганлиги – туркий халқлар тарихи ва маданиятининг тошбитикларда ифодаланган дастлабки боби эканлиги билан характерли бўлиб, уларда ўзаро ҳамжиҳатликни таъминлашга йўналтирилган фаолият акс этганлиги билан қимматлидир.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯ

Турк рунологияси унинг текстологик таҳлили тўғрисида қатор тадқиқот ишлари олиб борилган. Жумладан, тадқиқотларида, қадимги туркий ёзувдаги эпиграфик масалалар бўйича В.В. Радлов (1892-1897, Л.Р. Кызласов (1965), И.Л. Кызласов (1990А.С. Аманжолов (2003Қ. Сартқожаулы (2005, 2007), Н.Г. Шаймердиновалар тадқиқотлари қадимги туркий текстлар, жаҳон халқларида ёзув маданиятининг ривожи, эпиграфика ва тамғаларнинг туркий ёзувларда ўз ифодасини топиши каби масалалар ифодасини топганлиги билан эътиборлидир.

Шунингдек, қадимги турк ёзуви XIX асрнинг 90-йилларида Мўғулистоннинг Ўрхун ҳавзасида - Селенга ирмоғи, Еттисув, Ёқутистоннинг жанубий қисмида ва бошқа жойларда топилган.

Биринчи марта қадимги турк ёзувлари 1893 йилда В. Томсен (Дания) томонидан ўқишга муяссар бўлиниб, икки ярим асрдан бери сирли моҳият касб этган ёзувлар ўз тарихий моҳиятини намоён эта бошлади.

1894 йил 19 январда В.В.Радлов Кул-тегин ёдгорлигининг туркий матнининг биринчи таржимасини тугатган бўлса, ўша вақтдан бошлаб қадимги турк ёзуви, унинг тили ҳамда жараёнларнинг тарихий тараққиётда тутган ўрни масалаларини тадқиқ этиш туркологиянинг алоҳида тармоғига айланди. Ва бу соҳада П.М. Мелиоранский, С.Е. Маловлар томонидан жуда кўп материаллар тўпланди.

Турк рунологияси синтетик автохтон моҳиятини қўллаб ёзган олимлар – Е.Д. Поливанов Ўрхун алфавитининг шаклланишинида идеографик мотивлар ҳақида тадқиқот олиб бориб, ушбу алфавитнинг шаклланиш жараёни ҳақида атрофлича тўхталади. Шунингдек, тарихчи олим С.Г.Кляшторный ушбу ёзувнинг умумий назарий контекстида қадимги туркий руник ёзувининг шаклланиш муаммоларига бағишлаб йирик тадқиқот ишини амалга оширади. Жумладан, Марказий Осиё тарихи ва руник ёзув ёдгорликлари тадқиқотида турк рунологиясининг шаклланиши, Марказий Осиёда қадимги турк эпиграфик ёдгорликларининг кашф қилиниши ва тадқиқ этилиши муаммолари, жумладан, туркларнинг Сўғдий эпиграфикаси, Сибир сирли ёзувлари, тошлардаги белгилар, қадимги турк цивилизацияси, Ўрхун ёдгорликларида ҳоқон образи, унда бирлик ва ҳамжиҳатликни таъминлаш каби масалалар тадқиқига атрофлича тўхталади. В.Г.Гузев турк руникасининг шаклланишида автохтон концепциянинг асосий ҳолатлари ҳақида тадқиқот ишини амалга оширади. И.Л.Кизласов эса Саян-Олтой туркларининг қадимги ёзувлари ҳақида тадқиқот олиб бориб, Енисей ёзувларига асосий эътиборни қаратади.

Турклар кўчманчи ва ўтроқ маданиятга мансуб суперэтнос сифатида инсоният ижтимоий-маданий тараққиётга ҳисса қўшиб келганлиги тарихдан аён. Шунингдек, туркий халқлар умуминсоний маданиятнинг таркибий қисми бўлган туркий маданиятга асос солиб, тарихий тараққиёт давомида ижтимоий-маданий жараёнлар ривожини таъминлаб келди. Албатта, маданият, урф-одат ва анъана ёзувдан минглаб йиллар олдин шаклланиб, маданиятнинг нисбатан юқори босқичи ёзувни вужудга келтиради. “Қадимги туркларнинг тарихий, маданий ва интеллектуал хазинаси бошқа халқларнинг маънавий салоҳияти каби узоқ вақт давомида шаклланган, моддий маданиятда мужассамланган, билим ва кўникмаларни ишлаб чиқаришда авлодларга ўтиб келган. Кўчманчиликнинг ўзига хос хусусияти нафақат кўчманчиларнинг юқори ҳаракатчанлигида, балки чарм, ёғоч, суяк ва жундан фойдаланишни афзал кўрган дашт ва ўрмон-дашт

аҳолиси ҳаётининг экологик хусусиятларни ўзида мужассам этганлигида ҳам намоёндир»[1]. Албатта, туркий халқлар ҳамда уларнинг маданиятга мансублик хислатлари ҳақида гап кетганда туркийларни кўчманчилик маданияти билан боғлаш анъаналари илмда устувор моҳиятга эга. Лекин, бу аждодларимизни бутунлай кўчманчи бўлган, ўтроқ маданият туркийларга ёт дегани эмас. Кўчманчилик маданиятида мужассам бўлган пассионарлик салоҳияти дунёни туркларга танитгани каби, бу салоҳият туркларни ҳам дунёга танитди. Турклар ўтроқлашиб, илгари умуминсоний цивилизацияга ҳисса қўшиб келган бўлса, энди цивилизациялашув жараёнларининг бошида турди. Қорақурум, Бешбалиқ, Сиғнақ, Тарсакент, Баласоғун, Пайкент, Марв, Бухоро, Самарқанд ва ҳоказо шаҳарлар туркий ўтроқ маданиятнинг реал инъикоси сифатида илк ўрта асрлар, ўрта асрлар ҳам айримлари бугунги кунда ҳам савлат тўкиб туриптилар. Бу кўрк ва салобат албатта аждодларимизнинг ўзаро бирлик ва ҳамжиҳатликка интилиши билан боғлиқ. Шу боис, кўчманчилик ва ўтроқ маданияти туркий халқларга хос бўлиб, уларнинг ўзаро мужассамлашган ҳосиласи туркий цивилизацияни вужудга келтирганлиги эътиборлидир. “Уч минг йил давомида икки цивилизация: кўчманчи ва ўтроқ, нисбий ички автономияни сақлаб, бир-бири билан ёнма-ён ривожланиб, бир-бирини янада бойитиб, ягона умумий цивилизация яратдилар. Кўчманчилар орасида туғилган гумбаз меъморчилиги бутун дунё бўйлаб тарқалиб, дунё халқларининг мулкига айланди; шаҳар аҳолисининг устахоналарида пайдо бўлган ҳунармандчиликни кўчманчи халқлар ўзлаштирди» [2]. Бундай умумий цивилизация туркий цивилизация сифатида умуминсоний тараққиётнинг ривожига ҳисса қўшиб келди. “Биз бу цивилизацияни “Марказий Осиё цивилизацияси” деймизми, “Кўчманчилик цивилизацияси” деймизми, “Чорвачилик цивилизацияси” деймизми, булар мазмун-моҳияти жиҳатидан “Туркий цивилизация” бўлганлиги учун ҳам эътиборлидир” [13]. Шу боис, аждодларимиз умуминсоний тараққиётга ҳисса қўшиб келганлиги билан ҳам эътиборни тортади. "Улар (қадимги турклар – Н.Н.) чорвачилик билан шуғулланишган, алоҳида ўтроқ шароитларига ҳам эга бўлишган. Металларни, жумладан олтинни қайта ишлаш техникасини ўзлаштирган эдилар"[3]. Демак, металлургия саноатининг ҳам тамал тоши қадимги турклар томонидан қўйилган бўлиб, ушбу жиҳат ҳам қадимги туркларнинг ўтроқ ҳаёт кечирганлигини тасдиқлайди. Зеро, метал, жумладан олтин қазиб чиқариб, уларга ишлов бериш – фақат ўтроқ турмуш тарзига эга бўлган халқларгагина хосдир.

МУҲОКАМА

Қадимги турклар тарихи ва маданияти айрим хорижий манбалар билан бир қаторда турк тилида ёзилган битиктошларда ўзининг ифодасини топган. Туркий маданиятнинг илк намуналари Турк рунологияси ҳисобланган Ўрхун-Енисей ёзма ёдгорликларининг тарихий моҳиятига эътибор қаратгудек бўлсак, унда: «Отамни хон сифатида, онамни эса хотун сифатида эъзозлаб кўкка кўтарган осмон: "Турк халқининг исми ва шон-шарафи сўнмасин!", Қабилаларини берган осмон (хоннинг ҳукмронлиги остига) (бу сафар ҳам): «Турк халқининг номи ва шон-шуҳрати сўнмасин» деди: "Бу исм йўқ бўлиб кетмаслиги учун ҳам осмон мени кўтарди (ва хон қилди)» [4], - деган ҳикматлар мавжуд. Ушбу битиклар шавкатли турк элининг абадиятга дахлдор эканлигини, самовий руҳлар турк етакчиларини доимо қўллав-қувватлаб келиши, барча зафар ва муваффақиятлар асосида бирлик ва ҳамжиҳатлик ётганлиги ифтихор ҳисси билан қайд этиладики, ушбу сатрлар бугунги кунда ҳам ёшларимиз орасида тарбиявий аҳамиятга эга бўлиб, уларда тарихий тафаккурни юксалтириш орқали ифтихор туйғусини, фахру ғурурни, ватан ва эл тақдири учун масъуллик ҳиссини, умумий тақдир учун бирлашиш масъулиятини юксалтиради. Ушбу жиҳатлар бугунги маънавий янгиланишлар шароитида, жамиятнинг ижтимоий-маданий юксалишида муҳим.

Зеро, муайян элнинг муваффақияти, ўзаро бирлашишга мойиллик хусусияти шахсий омил билан, яъни етакчининг маҳорати билан боғлиқ: «Фалакдай Тангри яратган Турк Билга хоқон сўзим: отам турк доно хоқони тахтга ўтирганда тўққиз ўғуз қаҳрамонлари, унинг машҳур беклари ва унинг халқи ҳурмат кўрсатдилар. ….Ўн етти ёшимда Тангут тарафга лашкар тортдим… Ўн саккиз ёшимда Олти чуб суғдақ томонга қўшин тортдим, халқини тор-мор қилдим… Йигирма икки ёшимда Табғач томонга лашкар тортдим…. Тангри ёрлақагани учун, мен муваффақиятга эришганим учун, Турк халқи ғалаба қозонди. Мен томондан давлат бундай бошқарилмаса, Турк халқи ўлажак эди, йўқ бўқлажак эди» [5]. Ушбу матнда бир томонда ўзаро бирлик ва ҳамжиҳатликнинг кучи ифодаланган бўлса, иккинчи томонда етакчи омили яққол намоёндир. Албатта, муайян халқнинг ғалабасида ҳамда зафар қучишида сиёсий-ҳарбий етакчининг ўрни беқиёс. Ушбу жиҳатлар:

1. Ижтимоий-сиёсий жараёнларда муайян халқ, миллат, эл ва элат муваффақиятини таъминлаш бевосита сиёсий-ҳарбий етакчининг раҳбарлик маҳорати ва қобилияти билан чамбарчас боғлиқ эканлигини;
2. Эл буюк бўлиши учун – унинг йўлбошчиси буюк бўлиб, ҳарбий-сиёсий иродани ўзида тўлиқ мужассамлаштириши лозим. Зеро, муайян халқ ва элнинг муваффақияти бевосита сиёсий раҳбарнинг ташкилотчилик

қобилияти билан алоқадор бўлиб, бошлиқдаги хислат ва хусусиятларнинг аксарияти элнинг кундалик фаолиятида мужассамлашини;

3. Шерюрак баҳодир бошқарган қўшин ғалабани қўлга киритиши муқаррарлиги, сувюрак етакчи бошқарган қўшин парокандаликка юз тутиб, мағлубиятга йўлиқиш эҳтимоли кучлилигини билдиради.

Маълумки, тарихий тафаккур ажодларимиз томонидан ижтимоий-тарихий тараққиёт шароитида яратилган моддий ва маънавий бойликларнинг инсон ёки муайян гуруҳ онгда акс этиб, намоён бўлиб, эл ва юрт манфаатлари йўлида хизмат қилиш иштиёқининг устунлик даражада намоён бўлишидир. Шу боис, ҳар бир шахсда тарихий тафаккур ўзлигини англаб, тарихий қадриятларига содиқ бўлиб, элпарварлик ва ватанпарварлик хислатининг тафаккурда мустаҳкам қарор топишидир. Инсоннинг инсоний моҳиятини онг ташкил этар экан, демак онг ва тафаккур ҳар бир шахс, жамоа, этник гуруҳ, этнос, миллат ва суперэтноснинг умуминсоний цивилизация босқичларидаги ўрнини англашида ҳам ўзига хос аҳамиятга эга. Тарихий тафаккур ижтимоий онгда ворисийлик хусусиятини ривожлантиради. Ва бундай ворисийлик асосида тарихий меросга мансублиги ривожланиб боради. «Янги аср, янги минг йиллик, дунё манзарасининг ўзгариши, инсон эволюцияси трансформацияси, илмий парадигмаларнинг алмашинуви ҳам ижтимоий, ҳам гуманитар билимларга, ҳам билиш усулларига из қолдирди ... Шажаралар, маданият, менталитет ва тарих фалсафасига қизиқиш ортиб бормоқда. турли цивилизациялар ва маданиятлар, уларнинг дунё цивилизацияси ва тарихий жараёнидаги ролини объектив акс эттиришга мойиллик кузатилмоқда» [6]. Тафаккурда юз бераётган бундай эврилишлар шароитида ҳар бир шахс ўзининг ўтмишига ҳурмат ва эҳтиром асосида муносабатда бўлиши тақозо этилади. Шунингдек, тарихий тафаккурда маданий ёки маънавий меросга мансубликни ифодалашда ҳар бир ижтимоий-тарихий даврга хос бўлган йўналтирувчи ва бирлаштирувчи ғоя зарурий аҳамиятга эга бўлиб, ижтимоий-тарихий тараққиёт давомида тафаккурда элпарварлик ва ватанпарварлик хислатлари ривожи бевосита ушбу омил билан боғлиқ. Ушбу жиҳат табиий равишда эл бирлиги йўлида камарбаста бўлишни тақозо этади.

Инсоният ўзининг ибтидосида табиий муҳит билан ҳамоҳанг равишда шаклланиб, дастлаб ов қуроллари ва сўнгра бора-бора ўз маънавий дунёсини тарғиб этиш қурилларини ясаб, ўзлигини намоён эта бошлади. «Мамлакатнинг маҳаллий аҳолиси (автохтон) бутунлай ўзи яшайдиган атроф-муҳитга тегишлидир ... Ўрмон одамга бошпана, озиқ-овқат ва ҳаёт учун зарур бўлган барча нарсаларни беради. Ўзини ҳимоя қилиш инстинкти одамни қўлига қурол

кўтаришга мажбур қилди» [7]. Ва бу қурол дастлаб ов қуроллари бўлган бўлса, кейинчалик маданий ва маънавий қурол сифатида инсониятнинг ўз руҳий оламини намоён этишга йўналтирилди.

Бугунги кунда аждодларимизга хос бўлган бундай қаҳрамонлик ва эл бирлиги ҳамда ҳамжиҳатлигини таъминлаш йўлида фаолиятни ўрганиш туркий халқларга мансуб миллатлар орасида ўзликни англаб, тарихий қадриятларга мансублик хислатларининг ривожини таъминлашда муҳим. Бу туркий халқларда, айниқса ёшларда аждодларимиз руҳига ҳурмат ва эҳтиром руҳини шакллантириш билан бир қаторда, ватанпарварлик ҳиссининг юксалишида ҳам аҳамиятлидир.

Маълумки, туркий халқларга хос этно-ижтимоий, маданий ва тарихий жараёнлар тадрижий такомили, жумладан Ўрхун-Енисей ёзма ёдгорликлари талқинини «Туркология» фани ўрганади. 1889 йилда Россия География Жамиятининг Шарқий Сибир бўлими Н.М.Ядринцев бошчилигида экспедиция ташкиллаштириб, дарё ҳавзасидаги бир қатор ёдгорликларни ўрганди. Ўрхун ёдгорликларининг кашф этилиши Туркологиянинг ривожланишида янги шарафли саҳифани очиб, бу шарафли саҳифа Ўрхун-Енисей ёзма ёдгорликлари тилшунослик, илк туркий ёзма ижод намунаси сифатида адабий манба ва тарихий нуқтаи назардан тадқиқ ва таҳлил этилишига илмий доираларда иштиёқ кучлилиги билан аҳамиятлидир. Ва бундай иштиёқ ва зарурат Туркология фанининг шаклланиши шарт-шароит яратиб, бугунги кунда ҳам унинг ривожини таъминлаб келмоқда.

«Туркология – шаклланиш жараёни туркий бўлган, туркий тилда сўзлашувчи халқларнинг тилини, адабиётини, тарихини, этнографиясини, маданиятини яна руҳоний, маданий қадриятларини тадқиқ этувчи илмнинг соҳаси. Туркология илмининг номланиши ҳозирги туркий халқларга хос, уларнинг аждодлари, VI-IX асрларда яшаб, Ўрхун, Енисей, Талас ва бошқа ёзма ёдгорликларни келажак авлодларга мерос этиб қолдирган, бир-неча уруғ ва қабилалар иттифоқидан ташкил топган макроэтникалик бирлик – Туркларнинг номи билан шаклланиб, ривожланди» [8]. Яъни, туркология фани туркий тилларда сўзлашувчи халқларнинг тиллари, тарихи, этнографияси, дунёқараши, оғзаки ижоди, урф-одат ва анъалари, диалектал ўзига хослик ўзакларида мужассамлашган умумийлик каби жиҳатларни ўрганувчи фан. Туркология фани туркларнинг тадрижий такомил босқичларида ушбу элга хос бўлган тарихий-ғоявий жараёнлар эволюциясини ўрганиш учун манба сифатида тошбитиклардан ҳам манба сифатида фойдаланади. «Ҳозирги туркология фанида турли хил белгилар билан ёзилган туркий ёдгорликлар кенг тарқалган ҳамда улар

ўрганилган бўлиб, булар руник, уйғур, манихей, брахма, араб, арман-қипчоқ, чиғатой ёзувларидир» [9]. Ва бу тошбитиклар турклар тарихини ўрганиш билан бир қаторда ҳар бир ижтимоий-тарихий даврга хос бўлган ғоявий жараёнларни ўрганишда ҳам муҳим роль ўйнайди. Зеро, ҳар қандай муваффақиятнинг асосида жамият аъзоларида ўзаро ҳамжиҳатликка ундовчи ғоявий яхлитлик, умумфаолиятни таъминлашда сафарбар қилувчи ғояга содиқлик хислатлари ётади.

ХУЛОСА

Ўтмишдаги аждодлар муваффақияти – бевосита ўзаро ҳамжиҳатликнинг натижасидир. Бундай ифтихор ва сабоқ ҳиссини бевосита тарихий манбалардан ўрганамиз. Тарих биз учун хулоса чиқариш мактаби. «Тарих фани авлодлар хотирасида оталар ва боболарнинг интилишларини тақлид қилишни фикрий манба сифатида хотирада сақлашга чорлайди» [11]. Яъни, ўтмишдан улги олиб, аждодларимизнинг қаҳрамонликларидан руҳланиб, тарихнинг муайян палласида уларнинг муваффақиятсизлигидан сабоқ чиқариш келажакдаги одимларнинг муваффақиятини таъминлашда муҳим. Демак, ўтмишни ўрганиш тарихий қадриятларга муносабатни шакллантириб, маънавиятни юксалтиради. Шу боис, туркий халқлар тафаккур тараққиётида ижтимоий-маънавий омилларнинг ўрни беқиёс. «Маънавият миллатнинг асрлар давомида шаклланган, илдизлари унинг тарихий тажрибалари ва ижтимоий-маданий ривожланиши билан узвий боғлиқ бўлган ички (ақлий) интеллектуал ва собит ҳиссий (эмоционал) дунёсидир» [12]. Аждодларимиз тараққиётнинг ҳар бир босқичида ижтимоий-маънавий жараёнлардан сабоқ олиши билан бир қаторда ўзлари томонидан тўплаган тажрибаларининг ижобий қирраларини кундалик жараёнларга сингдириб, бойитиб борди.

Ижтимоий-тарихий тараққиёт натижасида ҳар бир босқичнинг ижобий хусусиятларини ўзида мужассам этган ҳолда туркий халқлар маънавияти юксала борди. Асрлар давомида тўпланган халқ маданияти ва маънавияти ворисийлик анъаналари асосида кейинги авлодларга узатила борди. Шунингдек, ташқи ижтимоий-маданий таъсирлар ички таъсирлар билан бойиб, халқчил моҳият касб этиб бораверди. Айниқса, ислом дини шароитида аждодларимиз тарихий-маънавий тараққиёт давомида тўплаган ўз тафаккур бойликлари, анъана ва урф-одатларидаги ижобий хислатларнинг барисини ушбу тинчликпарвар дин таркибига сингдириб юбордики, бугунги кунда биз эътиқод қиладиган маърифий ислом ўзида кўпроқ халқчил жиҳатларни мужассам этиб, унда миллий менталитетимизнинг ижобий қирралари сингдирилганлиги билан эътиборлидир.

Тарихий тафаккур сарчашмалари сифатида Турк рунологияси ҳисобланган Ўрхун-Енисей ёзма ёдгорликларида аждодларимизга хос бўлган мардлик, тантилик ва ватанпарварликнинг акс этиши ҳамда бугунги кунда уларни талқин этиб, тарғиб қилиш миллий қадриятларимиз ривожини таъминлаш билан бир қаторда жамиятимиз аъзолари, хусусун ёшлар тафаккурида ватанга ва элга муҳаббат ҳиссининг ривожини юксалтириб борадики, бугунги янгиланишлар шароитида эл бирлиги ва ҳамжиҳатлиги янада таъминлаб боришда ушбу омил муҳимдир.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Жолдасбеков М., Сарткожаулы К. (2006). Атлас Орхонских памятников. – Астана: Культегин, – С. 8-9.
2. Турсунов Е.Д. (2001). Древнетюркский фольклор: истоки и становление. – Алматы: «Дайк-Пресс», – С. 8.
3. Батманов И.А. (1959). Язык енисейских памятников древнетюркской письменности. – Фрунзе: Изд-во АН Киргизской ССР, – С. 10.
4. Радлов В.В., Мелиоранский П.М. (1897). Древне-тюркские памятники Кошо-Цайдам . – Санкт-Петербургъ: Типография императорской Академии Наук, – С. 23.
5. Отаули. (2015). Билга ҳоқон достони. – Тошкент: «O’zbekuston», – Б. 136-137.
6. Народ в потоке истории. (2014). Научная серия /Составители Т.Шанбай, А.Ибраева. – Астана: Фоллиант, – С. 145-146.
7. Герман Вейс. (2000). История цивилизации: архитектура, вооружение, одежда, утварь: Иллюстрированная энциклопедия в 3-х томах. Классическая древность (до IV в.). Т.1. – Москва: Изд-во ЭКСМО-Пресс, – С. 7.
8. Туймебаев Ж.Ж., Ескеева М. (2015). Туркитанудын тарихи-лингвистикалык негиздери (Историко-лингвистические основы Тюркологии). – Алматы, – Б. 14.
9. Великая степь: (2018). Материалы III Форума гуманитарных наук. I-том. – Астана, – С. 492.
10. Народ в потоке истории. (2014). Научная серия /Составители Т.Шанбай, А.Ибраева. – Астана: Фоллиант, – С. 63-64.
11. Народ в потоке истории. (2014). Научная серия /Составители Т.Шанбай, А.Ибраева. – Астана: Фоллиант, – С. 290.
12. Имомназаров М. (1998). Миллий маънавиятимиз назариясига чизгилар. – Тошкент: «Шарқ», – Б. 9.
13. Назаров Н.А. (2018). Марказий Осиёда миллатлараро муносабатлар. – Тошкент: Global-Books, - Б. 11-12.

REFERENCES

1. Zholdasbekov M., Sartkozhauly K. (2006). Atlas of Orkhon monuments. - Astana: Kultegin, - S. 8-9. (In Russ)
2. Tursunov ED (2001). Ancient Turkic folklore: origins and formation. - Almaty: Dyke Press, - S. 8. (In Russ)
3. Batmanov IA (1959). The language of the Yenisei monuments of ancient Turkic writing. - Frunze: Izd-vo AN Kyrgyz SSR, - S. 10. (In Russ)
4. Radlov VV, Melioransky PM (1897). Ancient Turkic monuments of Kosho-Tsaidam. - Saint-Petersburg: Typography of the Imperial Academy of Sciences, - S. 23. (In Russ)
5. Otauli. (2015). The story of Bilga Hakan. - Tashkent: «Uzbekistan», - B. 136-137. (In Uzbek)
6. People in the stream of history. (2014). Scientific series / Compiled by T.Shanbay, A.Ibraeva. - Astana: Folliant, - C. 145-146. (In Russ)
7. Herman Weiss. (2000). History of civilization: architecture, armament, clothing, utvar: Illustrated encyclopedia in 3 volumes. Classical antiquity (before the IV century). T.1. - Москва: Изд-во ЭКСМО-Пресс, - С. 7. (In Russ)
8. Tuimebaev Zh.Zh., Eskeeva M. (2015). Historical and linguistic bases of Turkology (Историко-лингвистические основы Туркологии). - Almaty, - B. 14. (In Khazakh)
9. Great Steppe: (2018). Proceedings of the III Forum of Humanities. Volume I. - Астана, - С. 492. (In Russ)
10. People in the stream of history. (2014). Scientific series / Compiled by T.Shanbay, A.Ibraeva. - Astana: Folliant, - C. 63-64. (In Russ)
11. People in the stream of history. (2014). Scientific series / Compiled by T.Shanbay, A.Ibraeva. - Астана: Фоллиант, - С. 290. (In Russ)
12. Imomnazarov M. (1998). Draw on the theory of our national spirituality. - Tashkent: "East", - B. 9. (In Uzbek)
13. Nazarov NA (2018). Interethnic relations in Central Asia. - Tashkent: Global-Books, - Б. 11-12. (In Uzbek)